TALABALARDA LIDERLIK HUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK -PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Toshkent shahri Alfraganus university

Pedagogika kafedrasi 2 kurs magistranti

Malikova Malika To‘lqin qizi

Ilmiy rahbar:

psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

Kuldasheva Gulbaxor Davlyatovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda liderlik xususiyatlarini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari tizimli ravishda tahlil qilingan. Muallif zamonaviy ta’lim muhitida liderlik sifatlarini shakllantirishda interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar va amaliy faoliyatning ahamiyatini yoritib beradi. Shuningdek, liderlikning emotsional intellekt, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya kabi psixologik komponentlari hamda talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi hamkorlik modeli xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: liderlik, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, emotsional intellekt, interaktiv metodlar, talaba shaxsi, jamoaviy faoliyat, motivatsiya, refleksiya.

Talabalarda liderlik xususiyatlarini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bugungi globallashuv, raqobatbardosh mehnat bozori, axborot oqimining tezligi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida faqatgina bilimli mutaxassis emas, balki tashabbuskor, mas’uliyatli, jamoada samarali ishlay oladigan, qaror qabul qilishga qodir va o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqaradigan shaxsga ehtiyoj

ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda liderlik sifatlarini shakllantirish shunchaki alohida ko‘nikmalarni rivojlantirish emas, balki ularni ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga tayyorlash, shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish va kelajakdagi professional muvaffaqiyatiga zamin yaratish jarayoni sifatida qaraladi. Liderlikning pedagogik-psixologik xususiyatlari aynan shaxs rivojlanishining ta’limiy muhitdagi shart-sharoitlari va ichki psixik mexanizmlarini bir butun tizimda tahlil qilishni talab etadi. Talaba shaxsida liderlikni rivojlantirish maqsadga yo‘naltirilgan, institutsional jihatdan tartibga solingan va ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatlar orqali amalga oshiriladigan murakkab pedagogik jarayondir. Bu jarayon ta’lim muassasasining tarbiyaviy muhiti, o‘qituvchining kasbiy mahorati, talabalar jamoasining psixologik iqlimi, shuningdek, shaxsning ichki motivatsiyasi va emotsional barqarorligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Liderlikni rivojlantirishning pedagogik mohiyati, avvalo, ta’lim jarayonida talabaga faqat tayyor bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, uning mustaqil fikrlashini, tashabbus ko‘rsatishini, jamoa ichida o‘z pozitsiyasini bildirishini va mas’uliyatni zimmasiga ola bilishini qo‘llab-quvvatlashga qaratiladi. Pedagogik yondashuvning asosiy vazifasi talaba uchun liderlik namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan qulay muhit yaratishdan iborat. Bunday muhitda interaktiv metodlar, guruhli va muammoli ta’lim, rolli o‘yinlar, loyihaviy faoliyat, munozara, keys-stadi, treninglar hamda raqamli texnologiyalar faol qo‘llaniladi. Interaktiv metodlar talabalarning dars jarayonida faolligini oshiradi, ularda mustaqil qaror qabul qilish, o‘z nuqtayi nazarini asoslash, boshqalarning fikrini tinglash va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, o‘yin texnologiyalari orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning ijodiy yondashuvini kuchaytiradi, ularda vaziyatga moslashish, tezkor fikrlash va muammoli holatlarda yechim topish malakasini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar esa talabaning axborot bilan ishlash madaniyatini boyitib, zamonaviy kommunikativ muhitda faol ishtirok etishiga yordam beradi. Shunday ekan, liderlikni rivojlantirishda pedagog faqat bilim beruvchi emas, balki tashkiliy jarayonni boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi shaxs sifatida namoyon

bo‘ladi. Pedagogik xususiyatlarning yana bir muhim jihati amaliy imkoniyatlar yaratishdir. Talabaga liderlik faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki amaliy faoliyat orqali singdirilganda samarali natija beradi. Buning uchun unga mas’uliyatli vazifalar topshirish, guruh sardori sifatida ishlash, talabalar kengashi, ijtimoiy loyihalar, volontyorlik ishlari, ilmiy to‘garaklar, debat klublari va turli tashkiliy tadbirlarda ishtirok etish imkonini berish zarur. Bunday faoliyatlar talabaning tashabbuskorligini oshiradi, boshqalar bilan muomala qilish, vaziyatni boshqarish, jamoani bir maqsad atrofida birlashtirish va natijaga yo‘naltirish kabi sifatlarni shakllantiradi. Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, liderlik ko‘nikmalari nazariy tushuntirishdan ko‘ra, bevosita faoliyat jarayonida ko‘proq mustahkamlanadi. Talaba o‘z zimmasiga yuklangan vazifani bajarish jarayonida nafaqat tashkilotchilik, balki vaqtni rejalashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va javobgarlikni his etish kabi sifatlarni ham egallaydi. Shu bois, ta’lim muassasalarida talabalarga kichik guruhlar rahbarligi, kurs ishlarini muvofiqlashtirish, jamoaviy loyihalarni boshqarish va turli tadbirlarni tashkil etish kabi vazifalarni berish juda muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Pedagogik liderlik modeli esa o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlikka asoslanadi. Ushbu modelda o‘qituvchi avtoritar nazoratchi emas, balki maslahat beruvchi, rag‘batlantiruvchi, yo‘naltiruvchi va talabaning ichki imkoniyatlarini ochib beruvchi hamkor sifatida maydonga chiqadi. Aynan shunday munosabatda talaba o‘zini erkinroq his qiladi, fikr bildirishdan qo‘rqmaydi, yangilik kiritishga intiladi va o‘z tashabbusini namoyon etadi. Pedagogik liderlikning muhim tomoni shundaki, u faqat kuchli talabalarni emas, balki yetarli darajada faol bo‘lmagan, lekin salohiyatga ega bo‘lgan talabalarni ham qo‘llab-quvvatlaydi. O‘qituvchi kichik guruhlarda mentorlik qilish, individual yondashuvni qo‘llash, har bir talabaning qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojini hisobga olish orqali liderlik sifatlarining har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi. Maqsadli monitoring ham bu jarayonning ajralmas qismidir. Talabalarning qiziqishlari bo‘yicha guruhlarga ajratilishi,

ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish, muvaffaqiyat va kamchiliklarini tahlil qilish hamda o‘z vaqtida pedagogik yordam ko‘rsatish liderlikni shakllantirishning samaradorligini oshiradi. Monitoring nafaqat natijani, balki jarayonni ham kuzatishga imkon beradi, bu esa ta’limiy ta’sirni yanada aniq va maqsadli qiladi.

Liderlik xususiyatlarini rivojlantirishning psixologik jihati esa shaxsning ichki dunyosi, motivatsiyasi, emotsional holati, o‘ziga bo‘lgan munosabati va boshqalar bilan munosabatlar tizimi bilan bog‘liqdir. Psixologik nuqtayi nazardan liderlik faqat boshqaruv qobiliyati emas, balki shaxsning o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, hissiyotlarini nazorat qilish va ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyatidir. Bu yerda birinchi navbatda shaxsiy sifatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Intellektual salohiyat, o‘ziga ishonch, qat’iyatlilik, mustaqillik, tashabbuskorlik, mas’uliyatni his eta olish va maqsad sari intilish liderlikning psixologik asoslaridan hisoblanadi. Talaba o‘z imkoniyatlariga ishonsa, u qiyinchiliklardan cho‘chimaydi, muammoga ijodiy yondashadi va faol harakatga kirishadi. Aksincha, o‘ziga ishonchsizlik, haddan tashqari tortinchoqlik yoki muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rquv liderlik namoyon bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi. Shuning uchun pedagogik jarayonda talabaning ijobiy o‘z-o‘zini baholashi, ruhiy barqarorligi va ichki faolligini qo‘llab-quvvatlash muhimdir.

Emotsional intellekt liderlikning eng zarur psixologik komponentlaridan biridir. Emotsional intellekt deganda shaxsning o‘z hissiyotlarini anglash, ularni boshqarish, boshqalarning emotsional holatini tushunish va ijtimoiy munosabatlarda ulardan samarali foydalanish qobiliyati tushuniladi. Talaba o‘z hissiyotlarini boshqara olsa, u stressli vaziyatlarda ham sovuqqonlikni saqlaydi, nizolarni to‘g‘ri hal qiladi va jamoa ichida ijobiy muhit yaratadi. Empatiya, ya’ni boshqalarning holatini his qila olish qobiliyati esa liderni shunchaki buyruq beruvchi emas, balki jamoa ehtiyojlarini tushuna oladigan, insonparvar va adolatli shaxsga aylantiradi. Hissiy barqarorlik talabaga tanqidni to‘g‘ri qabul qilish, muammoli vaziyatlarda muvozanatni saqlash va boshqalarning hissiy holatiga ta’sir ko‘rsatishda ehtiyotkor

bo‘lish imkonini beradi. Shu ma’noda, talaba liderning emotsional madaniyati uning ijtimoiy muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Psixologik farovonlik ham liderlik xususiyatlarini rivojlantirishda muhim omildir. Talabaning ruhiy holati qanchalik barqaror bo‘lsa, u shunchalik faol, tashabbuskor va ijodkor bo‘ladi. O‘quv jarayonida kuzatiladigan xavotir, charchoq, ishonchsizlik yoki emotsional bosim liderlik sifati shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida talabaning psixologik qulayligi, qo‘llab-quvvatlanishi va o‘zini xavfsiz his qilishi ta’minlanishi kerak. Ijobiy psixologik muhit talabaning motivatsiyasini oshiradi, o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi va faol ishtirokini rag‘batlantiradi. Agar talaba xatoga yo‘l qo‘ysa, unga qattiq jazolovchi yondashuv emas, balki tahliliy va qo‘llovchi munosabat kerak bo‘ladi. Chunki liderlikni rivojlantirish xatolardan qo‘rqmaslik, balki ulardan saboq olish madaniyatini ham talab qiladi. Bu esa psixologik o‘sishning asosiy belgilaridan biridir.

Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash liderlikning yana bir muhim psixologik asosi hisoblanadi. Refleksiya talabaning o‘z faoliyatini tahlil qilish, natijalarini baholash, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda kelgusidagi harakatini rejalashtirish qobiliyatidir. O‘z-o‘zini baholay oladigan talaba o‘z xatti-harakatlariga nisbatan mas’uliyatli bo‘ladi, muammolarni ob’ektiv ko‘ra oladi va shaxsiy rivojlanish yo‘nalishini ongli ravishda belgilaydi. Bunday talaba nafaqat boshqalarga ta’sir ko‘rsata oladi, balki o‘z ustida ishlash, kamchiliklarini bartaraf etish va yangi maqsadlarga intilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Refleksiya orqali talaba o‘z tajribasidan xulosa chiqaradi, kelajakda yanada puxta reja tuzadi va o‘z liderlik salohiyatini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Bu jarayon pedagog tomonidan muntazam savol-javob, tahliliy topshiriqlar, o‘zini baholash varaqalari va muhokamalar orqali qo‘llab-quvvatlansa, yanada samarali kechadi.

Talabalarda liderlik xususiyatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari o‘zaro uzviy bog‘langan tizimni tashkil etadi. Pedagogik omillar liderlikning tashqi shart-sharoitlarini, psixologik omillar esa uning ichki asoslarini

belgilaydi. Agar ta’lim jarayonida faqat tashkiliy jihatlarga e’tibor qaratilib, talabaning emotsional va shaxsiy ehtiyojlari inobatga olinmasa, kutilgan natijaga erishish qiyin bo‘ladi. Xuddi shuningdek, faqat psixologik rag‘bat bilan cheklanib, amaliy imkoniyatlar yaratilmasa, liderlik xususiyatlari real faoliyatda mustahkamlanmaydi. Demak, samarali yondashuv pedagogik sharoit yaratish, amaliy faoliyatni tashkil etish, psixologik qo‘llab-quvvatlash, refleksiv tahlilni yo‘lga qo‘yish va tizimli monitoring olib borishni birlashtirgan kompleks yondashuvdir.

Ayniqsa, talaba shaxsini ijtimoiy faollikka yo‘naltirishda jamoaviy faoliyat katta ahamiyatga ega. Jamoada ishlash jarayonida talaba boshqa insonlarning fikrini eshitish, kelishuvga erishish, vazifalarni taqsimlash va umumiy maqsadni saqlab qolish kabi muhim ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydi. Liderlik ko‘pincha jamoa ichida namoyon bo‘ladi, chunki haqiqiy rahbarlik o‘z fikrini majburlash emas, balki odamlarni bir maqsadga ishontirish va safarbar qilishdan iboratdir. Shu bois ta’lim muassasalarida guruhli ishlar, qo‘shma loyihalar, munozaralar va ijtimoiy tashabbuslar muntazam tashkil etilishi lozim. Bunday muhitda talaba o‘zini sinab ko‘radi, boshqalarga ta’sir o‘tkazishning madaniy usullarini o‘rganadi va shaxsiy liderlik uslubini shakllantiradi. Liderlik sifati aynan shunday faoliyatta, ya’ni real ijtimoiy munosabatlar ichida yetiladi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda liderlik xususiyatlarini rivojlantirish pedagogik va psixologik omillarning uyg‘unligi asosida amalga oshiriladigan murakkab, ammo nihoyatda muhim jarayondir. Pedagogik jihatdan bu jarayon interaktiv metodlar, amaliy topshiriqlar, hamkorlikdagi faoliyat, mentorlik, maqsadli monitoring va innovatsion ta’lim texnologiyalari orqali ta’minlanadi. Psixologik jihatdan esa u shaxsiy sifatlar, emotsional intellekt, ichki motivatsiya, psixologik farovonlik, refleksiya va o‘z-o‘zini baholash bilan belgilanadi. Shu bois, talabalarda liderlikni rivojlantirish nafaqat ularning ta’limdagi muvaffaqiyati, balki kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy hayotdagi samaradorligi uchun ham muhimdir.

Bunday yondashuv talaba shaxsini har tomonlama kamol toptirishga, uning ijtimoiy faolligini oshirishga va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘sha oladigan yetuk insonni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ingleton, T. (2013). College student leadership development: Transformational leadership as a theoretical foundation. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 3(7), 219-229. doi:10.6007/IJARBSS/v3-i7/28

2. Davletshin M. G. Zamonaviy maktab o’qituvchisining psixologiyasi. “pedagogika va psixologiya”. T., Nizomiy nomidagi TDPU, 1999.

3. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy flkrlash. — T.: Fan. 2003.

4. Махмудов И.И. Бошқарув психологияси: Ўқув қўлланма / Масъул муҳаррир: А.Холбеков. – Т.: ДЖҚА «Раҳбар» маркази; «YUNAKS-PRINT» МЧЖ, 2006.

5. Boychuk A.A. Rahbar yoki menejer? - Moskva: Oliy maktab. – 2003.

6. Goleman D. Hissiy yetakchilik. Hissiy intellektga asoslangan odamlarni boshqarish san'ati. – Moskva: Kogito-markazi. - 2005.